

RECENZE

STROUHALOVÁ, Marcela. **Knihy znovu nalezené: konfiskované knihy po druhé světové válce ve správě NK ČR.** Praha: Národní knihovna České republiky, 2016. 142 s. ISBN 978-80-7050-665-3.

Knihovny byly od nepaměti součástí lidských životů a odrážely kulturní, jazykové, intelektuální znalosti a zájmy svých majitelů. Objevují se v různých podobách a prostupují naši každodennost též v řadě literárních děl. Jsou inspirací i místem deziluze, když zjistíme, že všechno, co chceme, nemůžeme za celý svůj život přecíst. Pro řadu lidí se tvorba osobní knihovny stala posedlostí i vášní. V těchto dobách se k nim utíkali schovat či nabrat sílu k dalšímu boji. Přitom na velikosti sbírky zas tolik nezáleželo. O to horší pak bylo, když o tyto své „poklady“ z nejrůznějších důvodů v dobách válečných a jiných ozbrojených konfliktů přišli. Terry Pratchett v osmém díle *Úžasné Zeměplochy* lakonicky shrnuje, že „pro duši naladěnou na citlivý rytmus knihovny je máloco horší než zivající mezera v místě, kde má být kniha“¹. Ještě horší pak může být pro majitele situace, pokud během válečných dozvuků musí svou knihovnu opustit, protože na útěku, při záchraně holého života, na knihy již není místo. Přichází tak nejen o část svého intelektuálního potěšení, ale i o víc, pokud si stejně jako Jorge Luis Borges představuje Ráj jako knihovnu a nikoli jako zahradu².

Problematika knih ukradených, zkonfiskovaných a zavlčených během druhé světové války je v mezinárodním měřítku stále ještě aktuálním tématem, a je bohužel stále ještě dluhem, který se jednotlivé státy snaží splatit. Jednou z prvních knihoven, která se začala zabývat těmito fondy a knihami, byla Ústřední a zemská knihovna v Berlíně (Zentral- und Landesbibliothek Berlin, <https://www.zlb.de/>).³

Přes veškerou snahu je to však stále běh na dlouhou trať. V roce 2008 odhadl historik Götz Aly, že v německých knihovnách se nachází nejméně milion knih ukradených majitelům za druhé světové války.⁴ Jen Židům a zednářům bylo na okupovaném území

¹ PRATCHETT, Terry. *Strážce! Strážce!* Překlad Jan KANTŮREK. Praha: Talpress, 1995. *Úžasné Zeměplocha*, sv. 8.

² O'SULLIVAN, Gerry. The Library Is on Fire: Intertextuality in Borges and Foucault. In: AIZENBERG, Edna (ed.). *Borges and his successors: the Borgesian impal on literature and the arts*. Columbia: University of Missouri Press, 1990, s. 114.

³ Informace k restitucím válečných knih – <https://www.zlb.de/de/fachinformation/spezialbereiche/ns-raubgutforschung/wegederbuecher.html>.

⁴ RYDELL, Anders. *Zloději knih: pátrání po zmizelých knihovnách*. Zlín: Nakladatelství KNIHA ZLIN, 2017, s. 58.

podle výzkumů zabaveno 300 000–2 000 000 knih.⁵ Přičemž další miliony knih byly odvezeny spojeneckými armádami, další byly zničeny v důsledku požárů, bombardování a v neposlední řadě též rabování. Navrácení, byť mnohdy třeba jen symbolické, v podobě jednotlivin, vlastníkům či dědicům pak nabývá velkého významu.

Všechny projekty a publikace, které jsou postupně na toto téma realizovány, tedy mají jedno společné, vyprávějí o rozvratu tisíců soukromých i institucionálních knihoven, které byly za druhé světové války nebo v jejích důsledcích zničeny či rozprášeny. Státisíce knih se daly do oběhu a z nich jen určitá část skončila v nějaké institucionální knihovně, velmi často uložená v bednách, na hromadách nebo na regálech v neidentifikovatelných masách. Zjistit, které z jednotlivých knih byly součástí kterých sbírek, je často v podstatě nemožné, neboť jen zlomek z takto postižených knih byl označen razítkem, vlepeným exlibris či podpisem identifikujícím majitele. A to se v některých institucích dochovaly dokonce doklady o tom, že docházelo i k úmyslnému odstraňování těchto provenienčních znaků z dokumentů, pokud existovaly. Ale i v případě, že je majitel znám, není vyhráno. Identifikovat určitý lidský osud jen podle jména není vždy jednoduché. Navíc, pokud jsou dnes knihy z určité konkrétní knihovny často rozptýleny po celém světě a označeny třeba i několika rozdílnými razítky nebo exlibris, pak jejich propojení s jedním konkrétním lidským osudem není vždy možné. Musíme se ale o to stále pokoušet.

Publikace *Knihy znovu nalezené* je jedním z výstupů stejnojmenného mezinárodního projektu, zabývajícího se nebohemiálními knižními fondy, které se v průběhu druhé světové války či krátce po ní dostaly na území Československa a posléze do tzv. rezervních fondů Národní a univerzitní knihovny (dnes Národní knihovna ČR, dále NK ČR). Původní představy, že se jedná převážně o zavlčené fondy pocházející z konce druhé světové války, kdy byly z důvodu bombardování Berlína evakuovány na území tehdejších Sudet knihy zabavené převážně Hlavním říšským bezpečnostním úřadem po celé Evropě, se ukázaly podle řešitelů projektu jako nepřesné. Provenienčním průzkumem *de visu* se zjistilo, že knihy se do Národní a univerzitní knihovny dostávaly též dalšími cestami, a to i po válce v rámci zajištění majetku po Němcích, konfiskacemi majetku nepřátel státu, zrádců a kolaborantů atd. Dalším zjištěním vyplývajícím z výsledků projektu byla skutečnost, že přestože byla Národní a univerzitní knihovna zmocněna přebírat všechny knižní materiál ze zabaveného majetku nepřátel státu, a to jak knihoven soukromých, tak institucionálních, nebyla jediným příjemcem těchto cizojazyčných knižních konfiskátů, jak se zpočátku myslelo. O jaké knihovny šlo a jaká byla jejich role, je ale ponecháno dalšímu studiu.

Na zpracovávané téma je možné pohlížet různými způsoby. Někteří autoři, zabývající se podobnou tematikou, se vydali cestou zpracování jednotlivých dílčích případových studií, na jejichž základě vyprávějí o osudech konkrétních sbírek a lidí. Příkladem může být Anders Rydell a jeho *Zloději knih*⁶. Další možností je naopak oproštění se od jednotlivých osudů a zpracování tématu z nadhledu jako celku. Touto cestou šla autorka studie *Knihy znovu nalezené*. Základem se jí stala Národní a univerzitní knihovna a její historie v letech 1918–1958, zvláště pak problematika budování a uložení tzv. rezervních fondů,

⁵ STROUHALOVÁ, Marcela. *Knihy znovu nalezené: konfiskované knihy po druhé světové válce ve správě NK ČR*. Praha: Národní knihovna České republiky, 2016. s. 54, pozn. pod čarou č. 145.

⁶ RYDELL, Anders. *Zloději knih: pátrání po zmizelých knihovnách*. Zlín: Nakladatelství KNIHA ZLÍN, 2017. 471 s.

kteře podle odhadů knihovníků NK ČR čítají dnes kolem 600 000 svazků bohemikální i zahraniční produkce. Výzkum těchto fondů, kromě značného rozsahu, ztěžovala navíc skutečnost, že k nim chybí průvodní dokumentace a že knihy nedoprovázely často žádné seznamy. Navíc byly fondy průběžně i v dalších desetiletích doplňovány o další jednotliviny i celé sbírky, což v podstatě platí až do současnosti. Při výběru byly proto upřednostněny knihy označené provenienčními znaky a v textu studie jsou alespoň rámcově odlišeny informace o knihách zavlečených na území protektorátu z Německé říše a knihách získaných v rámci poválečných konfiskací.

V rámci projektu bylo nakonec z tzv. *rezervních fondů* zpracováno více jak 12 000 knih, v nichž bylo určeno téměř 2000 původních vlastníků. Pokud by ale čtenář očekával, že se dozví nějaké podrobnosti ze života alespoň některých z identifikovaných majitelů, bude většinou zklamán. Rozpoznané knihovny jsou popisovány povšečně v rámci tematických skupin. Namátkou: říšské knihovny, spolkové knihovny, knihovny nacistických úřadů a organizací, veřejné německé knihovny a nakonec tři příklady soukromých knihoven – Gregora Schwartz-Bostunitsche, Jiřího Arvéda Smíchovského a Augusta Sauera. K bližším detailům tak čtenáře dovede až rozsáhlá obrazová příloha, v níž jsou na šestnácti stránkách výběrově prezentována razítka zednářských lóží a dalších institucí, včetně několika tištěných exlibris.

Přes veškerou úmyslnou námětovou strohost, kdy text neodbočuje k detailům, ale drží se hlavní vyprávěcí linie, nezapře, že jeho sepsání předcházelo velmi poctivý a podrobný archivní a historický výzkum, na jehož základě je plně vystavěn. Podstatnou část obsahu publikace též tvoří informace o legislativním rámci nakládání s kulturním majetkem v poválečném Československu a otázky kompetence jednotlivých úřadů a institucí při konfiskaci knih. Z textu jasně vyplývá, o jak složitou záležitost se jednalo, neboť ve vymezení pravomocí různých institucí docházelo k překryvům a nejasnostem. Proto je cenná i edice devatenácti vybraných archivních i dalších tištěných pramenů, které praxi zajišťování a konfiskace knih ve sledovaném období dokumentují. Obsáhlá, devatenáctistránková obrazová příloha pak v čitelné podobě reprodukuje další archiválie a tematicky doplňuje edici.

Je možné souhlasit s autorkou, že kniha „*představuje stručnou analýzu mechanismů, jež ovlivňovaly tok knih především v období těsně po válce, a tím pokládá základní kameny k hlubšímu bádání*“. Dovolila bych si proto skončit mottem publikace, které je výňatkem z dopisu Josefa Scheybala Zdeňku Wirthovi z prosince roku 1945, na jehož otázku dává tato kniha alespoň částečně odpověď. Zároveň ale nastoluje další otazníky k zamyšlení nad tím, kam mohou vést dějinné zvraty, na jejichž pozadí se pak odehrávají osobní i institucionální historie a příběhy. „*Jak budou ty miliony knih v napěchovaných skladištích zpracovávat a jak to zdolají, nevím. Kdyby 20 lidí pilně katalogizovalo, zpracují za 10 let nejvýše 900 000 knih a v celých Sudetech se může počítati s 10ti až 15ti miliony knih. Co z mnohých knih v napěchovaných a nevětraných skladištích po létech zbude, nelze domysliiti.*“

PhDr. Petra Večeřová, PhD.

VEČEŘOVÁ, Petra. STROUHALOVÁ, Marcela. Knihy znovu nalezené: konfiskované knihy po druhé světové válce ve správě NK ČR. Praha: Národní knihovna České republiky, 2016. 142 s. ISBN 978-80-7050-665-3. *Knihovna: knihovnická revue*. 2017, 28(2), 85–87, ISSN 1801-3252.